

УДК 342.57

В. М. Тертишник, доктор юридичних наук,
академік Академії політичних наук України,
професор Університету митної справи
та фінансів

ПРАВНИЧА ДОПОМОГА ТА ФУНКЦІЯ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ГАРМОНІЗАЦІЯ ДОКТРИНИ

Проаналізовано концептуальні проблеми становлення і розвитку інститутів правничої допомоги та захисту в кримінальному провадженні. Розкрито доктринальні аспекти даних інститутів. Висвітлено шляхи вдосконалення та гармонізації законодавства, усунення юридичних фікцій і колізій, забезпечення дієвості інститутів захисту та правничої допомоги.

Ключові слова: правова доктрина; захист; правнича допомога; незалежне правозахисне розслідування.

The article reveals the notion of protection and legal assistance, doctrinal problems improve and harmonizing legislation, resolve legal conflicts, ensure the effectiveness of institutions for the protection and legal assistance, strengthening of guarantees for the protection of human rights and freedoms.

Legal assistance is a multiple-aspect bar activities, aimed at ensuring the rule of law, which constitute the exercise of legal advice, assistance in drafting legal documents, initiating and participating in the conduct of procedural action, evaluation of the appropriateness, reliability and admissibility of evidence, the analysis of the legitimacy of legal decisions, the implementation of measures for the restoration of violated rights.

Institute of protection is a holistic system of relatively isolated and independent and joint special subject of regulation of specific legal norms that regulate an important part of public relations in the State to ensure the rule of law and the protection of rights and freedoms of members of the criminal justice.

In today's criminal counsel may participate in criminal proceedings in three different status: 1) as a defender of the suspect, accused, convicted, justified; 2) as a representative of the victim of physical persons; a legal entity that is affected civil plaintiff, civil respondent; third person; 3) as legal assistant to the witness.

Prescription of the Constitution that "exceptionally lawyer carries out representation of another person in court, as well as protection from criminal prosecution does not mean establishing the monopoly of lawyers to perform the function of protection".

Wise will introduce a new conceptual system of legal assistance and protection: 1) protection of the suspect can make as lawyers and other professionals in the field of law, for which there is no reason for removal; 2) defendant and defendant in court should carry only a lawyer who offered to appoint judicial agent; 3) legal assistance to victims, civil plaintiffs, civil and for third parties (Art. 63 of the CPC of Ukraine) can make as lawyers and other specialists in the field of law, which can act in the procedural status of the repre

© В. М. Тертишник, 2017

sentatives of the respective parties; 4) legal assistance to witnesses, applicants to other participants of the process can make as lawyers and other professionals in the field of law.

Implementation of the constitutional principles of legal assistance and protection in criminal proceedings requires a clear definition of the procedural status of the Defender, the representative and law agent, development and adoption of the law on the independent Institute the investigation, which has become an independent institution of the criminal procedural law.

Key words: legal doctrine; protection; legal aid; independent human rights inquiry.

Постановка проблеми. Україна ставить за мету реалізувати в суспільних відносинах багатогранну і шляхетну ідею правової держави, важливим складником якої є забезпечення верховенства права у сфері правосуддя. Судово-правова реформа в Україні зробила певні кроки в даному напрямі, але не забезпечила становлення цілісної доктрини правничої допомоги та захисту.

Актуальність досліджуваної теми зумовлюється новими обертами конституційної та судово-правової реформ, недосконалістю чинних законів, недостатнім аналізом проблем правничої допомоги. Як мовлять гострослови, “Без гарного адвоката будь-яке правове поле – мінне” (Л. С. Сухоруков).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми, показує, що проблемі забезпечення належної правничої допомоги та захисту в кримінальному процесі приділяється певна увага науковців [1–28]. Однак наявні публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Мета статті – визначити шляхи гармонізації доктрини захисту та правничої допомоги.

Виклад основного матеріалу. *Доктрина правничої допомоги* – це зумовлена інтелектуальним, духовним, культурним і науковим розвитком суспільства, станом моральності та політико-правовою й етичною культурою народу цілісна й гармонійна система принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо формування юридичного інституту та практичного надання ефективної юридичної допомоги особам, котрі вступають у будь-які правовідносини; система знань, яка є теоретичним стрижнем і концептуальною основою правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності, спрямованої на забезпечення правовладдя в державі.

Правнича допомога – діяльність правників, спрямована на забезпечення верховенства права в державі та забезпечення захисту прав кожної людини, здійснюється шляхом застосування інституту захисту та інших видів юридичного сприяння, змістом яких є: здійснення *юридичних консультацій і роз’яснень*, надання *допомоги в складанні та поданні заяв, клопотань, скарг та інших юридичних документів, ініціюванні й участі* у проведенні процесуальних дій і належному фіксуванні їх перебігу та результатів, надання допомоги в *оцінюванні належності, достовірності та допустимості* доказів, аналізі законності юридичних рішень, вжиття заходів щодо поновлення порушених прав, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням.

До окремих форм правничої допомоги можна зарахувати:

а) юридичні консультації, які здійснюються як адвокатами, так і представниками громадських правозахисних організацій та іншими фахівцями в галузі права;

б) представництво потерпілого (ст. 58 КПК України) цивільного позивача, цивільного відповідача; третьої особи (ст. 63 КПК України) та представництво особи, щодо майна якої розглядається питання про арешт (ст. 64-2 КПК України);

в) юридична допомога свідкові (ст. 66 КПК України);

г) захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого та виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, а також стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), та особи, щодо якої застосовується інститут реабілітації в кримінальному провадженні.

Форми і методи правничої допомоги не є вичерпними і перебувають у стані становлення та розвитку, потребують більш чіткої юридичної визначеності.

З урахуванням тенденцій освітянської реформи, багаторівневої системи освіти і формуванням магістерських програм нині доцільно в навчальних планах для магістрів передбачити окрему дисципліну *“Правнича допомога і захист”*, яка включала б не тільки правові, але й організаційні, криміналістичні та психологічні аспекти забезпечення професійної правничої допомоги і захисту. Відповідно, складником даної дисципліни може стати *“правнича допомога і захист в кримінальному процесі”* як найскладніша й багатоаспектна особлива частина даної дисципліни. Це підтвердить доцільність доповнення наукової спеціальності 12.00.09 *“Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність”* важливим напрямом *“Правнича допомога і захист в кримінальних провадженнях”*.

Для вдосконалення механізмів правничої допомоги і захисту, на наш погляд, слід систематизувати й кодифікувати наявні конституційні норми, міжнародно-правові акти, законодавчі норми, правові позиції та прецедентну практику Європейського суду з прав людини, розробити й прийняти окремий кодекс – *“Кодекс правничої допомоги і захисту”*.

Захист у кримінальному процесі – різновид правничої допомоги юридична форма протистояння обвинуваченню, його здійснює учасник кримінального процесу, якого іменують захисником.

Функція захисту – правнича професійна діяльність спеціально вповноваженого на її виконання незалежного і самостійного суб'єкта кримінального процесу – захисника, що спрямована на забезпечення верховенства права в кримінальному судочинстві, захист прав і законних інтересів особи, стосовно якої ставиться питання про притягнення її до кримінальної відповідальності, спростування підозри й обвинувачення, встановлення невинуватості особи або обставин, які пом'якшують її відповідальність, реабілітації незаконно звинувачених.

Здійснення захисту в кримінальному провадженні розглядається в контексті діяльності адвоката. Але адвокатська діяльність і діяльність захисника не є тотожними.

У сучасному кримінальному процесі адвокат як представник правозахисної інституції, на яку покладено виконання функції правничої допомоги, може брати участь у кримінальному провадженні в трьох різних статусах: 1) *як захисник* підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) (ст. 45 КПК України), а також особи, щодо якої застосовується ін-

ститут реабілітації в кримінальному провадженні; 2) як представник: потерпілого (ст. 58 КПК України) цивільного позивача, цивільного відповідача; третьої особи (ст. 63 КПК України) та як представник особи, щодо майна якої розглядається питання про арешт (ст. 64-2 КПК України); 3) як юридичний помічник (консультант) свідка (ст. 66 КПК України) – правничий повірений.

Жодна з окреслених компетенцій у кримінально-процесуальному праві ще не отримала належного системного юридичного визначення. Закон не забезпечив належної регламентації як виконання функції правничої допомоги в цілому, так і здійснення функції захисту. Це породжує безліч проблем забезпечення належного правосуддя.

Недостатньо чітке унормування виконання функції захисту, засобів і форм надання правничої допомоги ускладнюється наявними юридичними фікціями, конкуренцією правових норм, недостатньою логікою, а також – термінологічними недоліками, що знижує ефективність усієї кримінально-правової діяльності.

Логічно буде в КПК України відмовитись від логіки концепції, за якої “захисник користується правами особи, яку захищає”, а представник “правами особи, яку представляє”, котра не знайшла продовження щодо надання правничої допомоги свідку, особи, яка з’явилась із повинною та інших учасників процесу. Відповідно, існує потреба за аналогом статусу захисника чи представника чітко визначити саме процесуальний статус фахівця, який надаватиме правничу допомогу іншим учасникам процесу, до того ж у КПК України в окремих нормах системно й окремо сформулювати права відповідно “захисника”, “представника”, “правничого повіреного”.

Новелою права стала ст. 131-2 Конституції України такого змісту: “Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена”.

Ігор Головань іронічно і влучно зазначає, що “виходить, “адвокатська монополія” – для багатих і здорових, а хворі і бідні обійдуться” [5].

Дані положення створюють певну конкуренцію правових норм національного законодавства та міжнародних правових актів, мають внутрішньо суперечливий і дискусійний характер. По-перше, припис ст. 131-2 Конституції України про те, що “виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення”, не означає встановлення монополії адвокатів на виконання функції захисту в кримінальних провадженнях, оскільки обвинуваченою особою, згідно із ч. 2 ст. 42 КПК України, є “особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 цього Кодексу”. Тобто за чинного КПК України захист від акту підозри здійснюється на досудовому слідстві, а захист від обвинувачення можливий лише в судовій стадії процесу. Отже, положення конституційних приписів про те, що “виключно адвокат здійснює захист від кримінального обвинувачення”, не виключає захисту підозрюваного (особи, яка ще не обвинувачена), іншим правником, який не є адвокатом. По-друге, дана новела не відповідає вимогам ст. 22 Конституції України

щодо недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини під час прийняття нових законів, а також суперечить рішенням Конституційного Суду України [26], основним міжнародно-правовим актам [27] і прецедентній практиці ЄСПЛ [28].

Під час розв'язання проблем кола осіб, які можуть виконувати функцію захисту в кримінальних провадженнях, слід керуватися також концептуально слухними для демократичних суспільств положеннями такого нового міжнародно-правового джерела права, як *“Принципи і керівні положення Організації Об'єднаних Націй, що стосуються доступу до юридичної допомоги в системі кримінального правосуддя”* (Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 2012/15 від 26 липня 2012 р.). Звернімо увагу, зокрема, на такі його основні концепти і положення, спрямовані на розширення доступу до юридичної допомоги в системах кримінального судочинства: “особа, яка надає юридичну допомогу, називається юрисконсультом”; “держави використовують різні форми надання юридичної допомоги, це можуть бути державні захисники, приватні адвокати, адвокати за угодою, помічники адвокатів та інші”; “без шкоди для прав обвинувачених слід надавати юридичну допомогу потерпілим і свідкам на всіх етапах кримінального правосуддя”; “державам слід визнавати і заохочувати внесок асоціації юристів, університетів, громадянського суспільства і інших груп та установ у надання юридичної допомоги”; з метою сприяння функціонуванню загальнонаціональної системи юридичної допомоги державам слід, коли це необхідно, вжити заходів, щоб “...надати помічникам адвокатів можливість надавати дозволені внутрішнім законодавством чи практикою форми юридичної допомоги особам, арештованим, затриманим, підозрюваним чи обвинуваченим у скоєнні кримінального правопорушення, зокрема в поліцейських дільницях чи інших місцях тримання під вартою...” [27].

Доцільно запровадити нову концептуальну систему правничої допомоги і захисту:

1. Захист підозрюваного можуть здійснювати не тільки адвокати, але й інші фахівці у галузі права, щодо яких немає підстав для відводу.

2. Захист обвинуваченого та підсудного в суді має здійснювати лише адвокат, якого пропонується іменувати судовим повіреним, представниками інтересів підсудного допускати його близьких родичів.

3. Правничу допомогу потерпілим, цивільним позивачам, цивільним відповідачам і третім особам (ст. 63 КПК України) можуть надавати не тільки адвокати, але й інші фахівці у галузі права і близькі родичі, які можуть набувати процесуального статусу представників відповідних осіб.

4. Правничу допомогу свідкам, заявникам, іншим учасникам процесу надають не тільки адвокати, але й інші фахівці у галузі права, які можуть набувати процесуального статусу правничих повірених (юрисконсультів), тобто осіб, які надають правничу допомогу поза межами застосування представництва чи захисту.

Наділяючи захисника правами особи, яку він захищає, новий КПК України, не узгоджений із новим же Законом “Про адвокатуру і адвокатську діяльність”, у своїх складних для логічного розуміння конструкціях заплутав ідею паралельного адвокатського розслідування та ускладнив реалізацію принципу змагальності сторін.

Аналіз практики показує, що, *по-перше*, наданих професійному захисникові процесуальних прав замало для реалізації ним своїх завдань та суспільно-корисних професійних знань і здібностей, *по-друге*, явно недостатньо для адекватного проти-

стояння в змагальному судовому процесі сторони обвинувачення, *по-третє*, надані таким чином права не досить чітко прописані в законі, засіяні юридичними фікціями і невдалою, розпливчатою термінологією, що ускладнює можливість ефективного їх використання.

У переліку прав адвоката є досить проблематичні дефініції. Наприклад, згідно з п. 7 ст. 20 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, адвокат має право “в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії”. Вжите тут поняття “вилучати”, на відміну від коректнішого “отримувати добровільно видані,” можна трактувати як примусову їх виїмку.

Водночас зазначимо, що скористатись визначеними у ст. 20 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” правами, у кримінальному провадженні навіть “захисник-адвокат” навряд чи зможе. Адже, згідно із ч. 3 ст. 9 КПК України, “закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу”. Крім того, у ст. 1 КПК України міститься припис: “порядок кримінального провадження на території України визначається *лише* кримінальним процесуальним законодавством України”. До того ж, згідно із ч. 1 ст. 84 КПК України, “доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку...”, а відповідно до ч. 1 ст. 8 КПК України, “доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом”.

Зауважимо, що такої проблеми не виникає під час надання адвокатом правничої допомоги в цивільному судочинстві. Адже там щодо допустимості доказів визначений простіший концепт – “суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, *встановленого законом*” (ст. 59 ЦПК України). Але ст. 8 ЦПК України слушно визначає засаду законності толерантніше щодо системи права, закріплюючи припис такого змісту: “Суд вирішує справи відповідно до Конституції України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Суд застосовує інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України”.

Такий підхід більш доречний. Слід усунути штучні перепони для використання в кримінальному судочинстві фактичних даних, здобутих поза межами кримінального процесу, тобто в порядку, визначеному іншими законами.

Спостерігаємо у чинному КПК України штучну формалізацію доказового права й інституту захисту, яка суперечить об’єктивним законам пізнання, логіки та природного права, здатна перетворити судовий процес на нескінченну тяганину, за якою складно побачити піклування про долю людини. Кримінально-процесуальне законодавство та законодавство про адвокатуру й адвокатську діяльність потребують гармонізації та суттєвого вдосконалення.

Слід розробити та юридично визначити в КПК України інститут доказової діяльності захисника і правничого повіреного – інститут незалежного правозахисного розслідування.

Незалежне правозахисне розслідування в кримінальному провадженні – це окремий інститут кримінально-процесуального права та заснована на ньому доказова

діяльність захисника і правничого повіреного, що полягає в самостійному здійсненні в спеціальній процесуальній формі системи пізнавально-практичних та засвідчувальних дій, які зумовлені предметом та завданнями захисту і правничої допомоги, спрямовані на пошук джерел доказової інформації, отримання та фіксацію фактичних даних, їх перевірку та з'ясування належності до справи, допустимості і достовірності, забезпечення можливості використання для досягнення мети правосуддя.

Права захисника щодо здійснення доказової діяльності слід розширити та системно і конкретно прописати в законі. Інститут незалежного правозахисного розслідування в кримінальному провадженні має включати можливість звернення захисника до приватного детектива за допомогою в отриманні доказової інформації та використання здобутих таким шляхом фактичних даних у доказуванні, чітке визначення процедури тимчасового доступу до документів, їх вилучення й обов'язку збереження. Здійснення незалежного правозахисного розслідування в кримінальному провадженні має бути зараховано виключно до компетенції захисника, правничого повіреного, а також Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та не належати до компетенції інших представників сторони захисту.

Надання свідку права скористатись допомогою адвоката (ст. 66 КПК України) не розв'язує проблему надання йому ефективної правничої допомоги. Адвокат – представник правничої інституції – адвокатури. Це потенційний учасник процесу, стати таким може, лише отримавши певний процесуальний статус. Наприклад, для захисту підозрюваного він отримує статус захисника, для надання правничої допомоги потерпілому – статус представника, а для надання правничої допомоги свідку ніякого процесуального статусу не отримує, залишаючись “лише адвокатом”. Виникає питання, якими правами він користуватиметься і чи допустимо тут використовувати уже застосовану формулу законодавства “особа, яка надає правничу допомогу, користується правами тієї особи, допомогу якій надає”. Відповіді законодавець не дав, залишаючи ці питання на сумлінні правозастосовної практики та юридичної науки.

Розв'язання проблеми бачимо в необхідності доповнити кримінально-процесуальну доктрину теоретичною моделлю інституту правничого повіреного (процесуального юрисконсульта) і відповідно для його закріплення доповнити КПК України нормою “Юридична допомога правничим повіреним” такого змісту.

Юридична допомога свідкам, заявникам, представникам юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, понятим, заставодавцям, перекладачам, експертам, спеціалістам, особам, які з'явилися із повинною або які застигнуті на місці злочину та доставлені до правоохоронного органу чи обмежені в свободі пересування через примус перебувати поряд із посадовою особою правоохоронного органу, але не отримали статусу підозрюваного, надається обраними ними на власний розсуд правничими повіреними.

Правничим повіреним може бути як адвокат чи його помічник, так і інший фахівець у галузі права, стосовно яких немає передбачених законом підстав для відводу від участі у справі.

Правничий повірений має право:

1) бути повідомленим про те, в якому процесуальному статусі перебуває особа, що потребує правничої допомоги;

2) ознайомлюватись із документом про виклик чи іншими документами, що обґрунтовують присутність особи в правоохоронному органі;

3) надавати особі, якій потрібна правнича допомога, консультацію з юридичних питань в обсязі та формі, яких вона потребує, в тому числі конфіденційно в межах часу, що не обмежує прав інших осіб;

4) заявляти клопотання про зміну процесуального статусу особи, якщо такий не відповідає приписам закону;

5) заявляти за наявності передбачених законом підстав відвід детективу, слідчому, прокурору, слідчому судді, судді;

6) подавати клопотання про застосування передбачених законом заходів безпеки до особи, якій надається правнича допомога;

7) бути присутнім під час проведення слідчих та інших процесуальних дій за участю особи, якій надається правнича допомога;

8) роз'яснювати особі, якій надається правнича допомога, право на відмову від дачі показань і відповідей на питання щодо самого себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів;

9) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, що заносяться до протоколу;

10) ознайомлюватись з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі, та робити письмові зауваження, уточнення і доповнення;

11) застосовувати технічні засоби для фіксації результатів процесуальних дій, в яких бере участь;

12) подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази;

13) заперечувати проти незаконних дій детектива, слідчого, прокурора, слідчого судді, судді;

14) надавати юридичну допомогу особі в складанні письмових заяв, скарг, клопотань чи позовів або за згодою такої особи складати від її імені письмові документи правового характеру;

15) подавати скарги на рішення, дії, бездіяльність детектива, слідчого, прокурора, що стосуються інтересів особи, якій надається правнича допомога.

Правничий повірений зобов'язаний: дотримуватись прав і свобод людини та громадянина; не перешкоджати встановленню істини у справі; дотримуватись принципу чесного проведення судового розгляду та ні за яких обставин не повідомляти суду явно неймовірну або недостовірну інформацію; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду дані досудового слідства та інші відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю; не допускати розголошення в будь-який спосіб конфіденційної інформації, яку йому було довірено або яка стала відома у зв'язку з виконанням обов'язків; уникати вчинення дій, що могли б зашкодити інтересам особи, якій надає допомогу, або правам і свободам інших людей”.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Реалізація конституційних засад правничої допомоги та захисту в кримінальних провадженнях потребує чіткого визначення процесуального статусу захисника, представника особи та правничого повіреного, розробки та прийняття

інституту незалежного правничого розслідування, що має стати самостійним інститутом кримінально-процесуального права.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаємо в системному доктринальному розгляді також інституту захисту, представництва та інших форм правничої допомоги у сфері правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Алейников Г. Про надання права самостійної діяльності адвоката-захисника по збиранню доказів у кримінальному процесі / Г. Алейников // Право України. – 2002. – № 10. – С. 100–104.
2. Басай В. Д. Кримінальний процес України, Республіки Польщі та ФРН: порівняльний аналіз : навч. посібник / В. Д. Басай, В. А. Савченко, Т. В. Садова. – К. : Алерта, 2015. – С. 480.
3. Варфоломеева Т. В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні / Т. В. Варфоломеева // Вісник Академії адвокатури України. – № 1 (14). – 2009. – С. 7–20.
4. Власова Г. П. Співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм / Г. П. Власова // Науково-інформаційний вісник “Право”. – 2015. – № 11. – С. 153–158.
5. Головань І. Правнича монополія або позбавлення конституційного права [Електронний ресурс] / Головань І. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua>
6. Дроздов О. Огляд справ щодо іноземних країн, розглянутих ЄСПЛ протягом квітня–травня 2016 р. / О. Дроздов, О. Дроздова // Вісник НААУ. – 2016. – № 7–8 (25). – С. 61–72.
7. Дубівка І. В. Правова регламентація участі захисника в кримінальному процесі за законодавством зарубіжних країн / І. В. Дубівка // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2017. – № 1 (13). – С. 350–360.
8. Заборовський В. В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога / В. В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія Право. – 2016. – Вип. 38. – Том 2. – С. 140–145.
9. Корнієнко М. В. Принципи права в розв’язанні юридичних колізій / М. В. Корнієнко, В. М. Тертишник // Міжнародний науковий журнал “Верховенство права”. – 2017. – № 2. – С. 10–16.
10. Маланчук П. М. Актуальні проблеми участі захисника у кримінальному провадженні / П. М. Маланчук, О. В. Маслак, М. Ю. Воронкова // Правові горизонти. – 2017. – № 3. – С. 82–85.
11. Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. В. Малахова. – Одеса, 2015. – 20 с.
12. Маляренко В. Т. Про сумні тенденції в розвитку інституту захисту в Україні / В. Т. Маляренко // Адвокат. – 2001. – № 1–2. – С. 42–75.
13. Михайлова Н. В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України / Н. В. Михайлова // Право і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 211–216.
14. Молдован А. В. Адвокатура України : навч. посібник / А. В. Молдован, Т. М. Тилик. – К. : Алерта, 2013. – 256 с.

15. Одинцова І. М. Інститут самостійного адвокатського розслідування у кримінальному процесі / І. М. Одинцова // *Правова позиція*. – 2016. – № 2 (17). – С. 170–175.
16. Рибалка О. В. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальній справі / О. В. Рибалка // *Адвокат*. – 2011. – № 7 (130). – С. 35–40.
17. Рокунь С. В. Проблеми визначення правового статусу особи, яка надає правову допомогу свідку в кримінальному провадженні / С. В. Рокунь // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. – 2017. – № 5. – С. 157–158.
18. Сачко О. В. Проблеми дієвості інституту захисту в кримінальному процесі / О. В. Сачко // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. – 2017. – № 2. – С. 142–145.
19. Скрябін О. М. Участь захисника в окремих кримінальних провадженнях : монографія / О. М. Скрябін. – Запоріжжя : Просвіта, 2017. – 380 с.
20. Смирнов Є. В. Статус захисника як суб'єкта доказування у кримінальному судочинстві / Є. В. Смирнов // *Підприємство, господарство і право*. – 2014. – № 12 (228). – С. 82–85.
21. Татаров О. Ю. Участь захисника у кримінальному провадженні: проблеми законодавчого врегулювання / О. Ю. Татаров, С. С. Чернявський // *Вісник кримінального судочинства*. – 2015. – № 2. – С. 77–83.
22. Тертишник В. М. Кримінальний процес України : підручник / В. М. Тертишник. – 7-ме вид., доповн. і перероб. – К. : Алерта, 2017. – 840 с.
23. Тертишник В. М. Правнича допомога та захист в кримінальному процесі: концепти та колізії правових реформ / В. М. Тертишник, І. М. Одинцова // *Наше право*. – 2017. – № 4. – С. 164–171.
24. Шемшученко Ю. С. Доктринальні проблеми забезпечення верховенства права в процесі конституційної й судово-правової реформи в Україні / Ю. С. Шемшученко, В. М. Тертишник // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск. – Ч. 1. – 2017. – С. 46–52.
25. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування / О. Яновська // *Право України*. – 2014. – № 10. – С. 124–132.
26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/conv>
27. Принципи і керівні положення Організації Об'єднаних Націй, що стосуються доступу до юридичної допомоги в системі кримінального правосуддя [Електронний ресурс] // Резолюція Економічного та Соціальної Ради ООН 2012/15 від 26 липня 2012 р.). – Режим доступу : http://search.legazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU13168.html
28. Рішення Європейського Суду з прав людини від 24 листопада 2011 року “Загородній проти України”, у рішенні (Заява № 27004/06) // *Офіційний вісник України*. – 18 травня 2012 р. – № 35.